

TO'QIMACHILIK SANOATI KORXONASI IQTISODIY SAMARADORLIGINI KOMPLEKS BAHOLASH («LUX YAN TEX» MChJ MISOLIDA)

Maxsudov Sherzod Solijonovich

i.f.f.d. (PhD), dotsent, Farg'ona davlat universiteti

(+998913980317)

maqsudovsh1976@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston to'qimachilik sanoatining 2020-2024 yillardagi rivojlanish dinamikasi «LUX YAN TEX» MChJning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari bilan bir tizimda baholandi. Tadqiqotda ishlab chiqarish hajmi va quvvati, tannarx, foyda, eksport, mehnat unumdorligi hamda qayta hisoblangan rentabellik korxona samaradorligini tavsiflovchi tayanch mezonlar sifatida olindi. Rasmiy statistika va korxonaning ichki hisobotlari asosida dinamik qatorlar, qiyosiy tahlil, nisbiy koeffitsiyentlar va indeks usullaridan foydalanildi. Natijalar 2020–2023 yillarda korxonada ishlab chiqarishning izchil o'sganini, 2024 yilda esa tarmoq miqyosida ishlab chiqarish 25,1 foizga oshgan sharoitda korxona ishlab chiqarishi 11,9 foizga qisqarganini ko'rsatdi. Shu davrda korxona quvvati 9,3 foizga kengaygan, eksport hajmi qariyb 19,9 barobar oshgan, biroq foyda 93,4 foizga kamayib, hisoblangan rentabellik 0,15 foizgacha tushgan. Mehnat unumdorligi va bir ishchiga to'g'ri keladigan foydaning pasayishi ham ishlab chiqarish hajmi bilan moliyaviy natija o'rtasida tafovut mavjudligini tasdiqladi. Ushbu holatlarni izohlash uchun ishlab chiqarish miqyosi, quvvatdan foydalanish va moliyaviy qaytimni birgalikda kuzatishga asoslangan «hajm–marja–quvvat» yondashuvi taklif etildi. Yondashuv eksport shartnomalarini faqat tushum miqdori bilan emas, marjinallik, logistika xarajatlari, to'lov muddati va aylanma mablag'lar bandligi bilan birga baholashni, shuningdek KPI tizimiga sifat, brak, resurs tejamkorligi va buyurtmani o'z vaqtida bajarish ko'rsatkichlarini kiritishni nazarda tutadi. Tadqiqot natijalari korxona boshqaruvida hajm ko'rsatkichlaridan moliyaviy va operatsion samaradorlikni uyg'un baholashga o'tish zarurligini asoslaydi. Tahlil jarayonida dastlabki rentabellik qiymatlari foyda va tannarx nisbatiga mos kelmagani aniqlanib, ular yagona formula asosida qayta hisoblandi. Bu qiyoslanuvchanlikni kuchaytirdi. Taklif etilgan yondashuv quvvatni kengaytirishdan oldin buyurtmalar portfeli, mahsulot tarkibi va eksportning haqiqiy moliyaviy samarasi o'rtasidagi bog'liqlikni tekshirishga yordam beradi hamda tarmoq statistikasi bilan korxona ichki ko'rsatkichlarini bitta boshqaruv konturida birlashtiradi.

Kalit so'zlar: to'qimachilik sanoati, iqtisodiy samaradorlik, ishlab chiqarish, quvvat, tannarx, foyda, eksport, mehnat unumdorligi, rentabellik, boshqaruv tahlili.

KIRISH

To'qimachilik sanoati O'zbekiston iqtisodiyotida mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash, bandlik yaratish va tashqi bozorga tayyor mahsulot chiqarish vazifalarini birlashtiradigan muhim tarmoqlardan biridir. So'nggi yillarda tarmoqda ishlab chiqarish hajmi va texnologik imkoniyatlar kengaygani sari korxona samaradorligini baholashga qo'yiladigan talab ham o'zgarmoqda. Faqat ishlab chiqarilgan mahsulot yoki sotuv hajmini kuzatish endi yetarli emas: korxona qancha quvvatdan

foydalangani, ishlab chiqarish tannarxi qanday shakllangani, eksportdan olingan tushum foydaga qay darajada aylangani va mavjud mehnat resurslari qanday natija bergani bir-biri bilan bog'liq holda ko'rilishi kerak. Aks holda, hajmning o'sishi samaradorlikning yaxshilangani sifatida noto'g'ri talqin qilinishi mumkin.

Rasmiy statistikada ham tarmoqning tez kengayayotgani ko'rinadi. O'zbekistonda to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2020 yildagi 36,7 trln so'mdan 2024 yilda 89,5 trln so'mga yetgan. Bu davr yakunida indeks 243,7 punktni, ya'ni 2020 yilga nisbatan 143,7 foizlik o'sishni anglatadi [1]. 2024 yilning o'zida ishlab chiqarish 25,1 foizga oshgan. Shu bilan birga, tarmoq eksporti 2024 yilda 2,8674 mlrd AQSH dollarini tashkil etib, oldingi yilga nisbatan 6,7 foizga kamaygan [2]. Demak, ishlab chiqarish va eksport dinamikasi har doim bir xil yo'nalishda harakat qilmaydi. Tarmoqqa kiritilayotgan investitsiyalar yangi texnologiya va quvvat yaratishi mumkin, biroq ularning amaliy natijasi yuklama, xarajat, bozor va boshqaruv qarorlariga bog'liq [3].

Ana shu masalani korxona darajasida kuzatish uchun «LUX YAN TEX» MChJning 2020-2024 yillardagi ko'rsatkichlari tanlandi. Korxona 2020 yilda tashkil etilgan va trikotaj mahsulotlarini ishlab chiqarish hamda tashqi bozorlarga sotish bilan shug'ullanadi [4]. Besh yillik ma'lumotlarda ishlab chiqarish, quvvat, eksport, foyda va xodimlar soni bir xil sur'atda o'zgarmagani ko'rinadi. Ayniqsa, 2024 yil alohida e'tibor talab qiladi: tarmoq miqyosida ishlab chiqarish o'sgan paytda korxonada ishlab chiqarish qisqargan, quvvat esa kengayishda davom etgan. Eksport hajmi keskin oshgani bilan foyda va mehnat unumdorligi shu yo'nalishda o'smagan. Bunday tafovut korxona samaradorligini birgina ko'rsatkich bilan baholash noto'g'ri xulosaga olib kelishi mumkinligini ko'rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi «LUX YAN TEX» MChJ misolida ishlab chiqarish hajmi, ishlab chiqarish quvvati, tannarx, foyda, eksport va mehnat unumdorligi o'rtasidagi nisbatlarni tarmoq dinamikasi bilan qiyoslab, korxonaning iqtisodiy samaradorligini kompleks baholashdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida korxonaning 2020-2024 yillardagi xo'jalik faoliyati, predmeti sifatida esa ishlab chiqarish va moliyaviy natijalarni shakllantiruvchi ko'rsatkichlarning o'zaro bog'liqligi olindi. Ishda uchta amaliy vazifa qo'yildi: birinchisi, tarmoq va korxona dinamikasini yagona bazaviy indeks orqali taqqoslash; ikkinchisi, korxona ma'lumotlaridagi rentabellik ko'rsatkichini yagona usulda qayta hisoblash; uchinchisi, hajm, quvvat va moliyaviy qaytim o'rtasidagi tafovutlarni boshqaruv qarorlariga aylantirish mumkin bo'lgan yondashuvni shakllantirish.

Tadqiqotimizning ilmiy-amaliy farqi aynan shu oxirgi vazifada namoyon bo'ladi. Taklif qilinayotgan «hajm–marja–quvvat» yondashuvi ishlab chiqarish yoki eksport o'sishini mustaqil muvaffaqiyat mezonini sifatida qabul qilmaydi. Uning mantiqiga ko'ra, qo'shimcha ishlab chiqarish quvvati real buyurtmalar va yuklama bilan, eksport esa marjinallik, logistika xarajatlari, to'lov muddati hamda aylanma mablag'lar bandligi bilan birga baholanishi kerak. Shu tariqa, tadqiqot «qancha ishlab chiqarildi?» degan savoldan «mavjud quvvat va resurslar qanday iqtisodiy qaytim berdi?» degan boshqaruv savoliga o'tadi. Bu yondashuv korxonaning ichki ma'lumotlari to'liq bo'lmagan sharoitda ham kuzatilishi mumkin bo'lgan asosiy

signallarni ajratib beradi va keyingi chuqur tahlil uchun aniq yo'nalish belgilaydi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Korxona samaradorligini baholash masalasi to'qimachilik va kiyim-kechak sanoati bo'yicha adabiyotlarda ko'pincha qiymat zanjiri va bozor holati bilan bog'lanadi. G. Gereffi va S. Frederick global kiyim-kechak qiymat zanjirini tahlil qilib, ishlab chiqarish hajmini oshirishning o'zi yuqori qo'shilgan qiymat va barqaror raqobat ustunligini kafolatlamasligini ko'rsatadi [5]. Ularning yondashuvida mahsulotni qayta ishlash darajasi, buyurtmachi bilan aloqalar, bozorlar va funksiyalarni kengaytirish kabi omillar muhim o'rin tutadi. Bu fikr korxona darajasida eksportni faqat jo'natilgan mahsulot qiymati bilan emas, balki uning korxona foydasi va pul oqimiga ta'siri bilan baholash zarurligini anglatadi.

Frederick va Gereffining keyingi tadqiqoti global kiyim-kechak qiymat zanjirida mamlakatlar va firmalarning yuqoriroq qiymat yaratuvchi bosqichlarga ko'tarilishi bir xil emasligini ta'kidlaydi [6]. Ishlab chiqarishni kengaytirish bozor, texnologiya va tashkiliy imkoniyatlar bilan qo'llab-quvvatlanmasa, yangi quvvatning iqtisodiy samarasi cheklanishi mumkin. «LUX YAN TEX» ma'lumotlarida 2024 yilda quvvatning oshishi bilan ishlab chiqarishning qisqarishi aynan shunday savolni yuzaga chiqaradi: korxona mavjud quvvatni faqat texnik imkoniyat sifatida emas, buyurtmalar, mahsulot tarkibi va rentabellik bilan bog'langan aktiv sifatida boshqarayaptimi? Shu sababli quvvat ko'rsatkichi tahlilda ishlab chiqarish hajmidan alohida emas, unga nisbatan qaraladi.

Firmalar unumdorligiga ichki ishlab chiqarish muhiti va joylashuv omillarining ta'sirini H.L. Lin, H.Y. Li va C.H. Yang Xitoy to'qimachilik sanoati misolida ko'rib chiqqan [7]. Ularning firmalar darajasidagi tahlili aglomeratsiya va ishlab chiqarish samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni yoritadi. Bu yondashuvdan kelib chiqadigan muhim xulosa shuki, korxonaning natijasi faqat uning ichki xarajatlari bilan cheklanmaydi; tarmoq muhiti, yetkazib beruvchilar, bozor va ishlab chiqarish zanjiridagi aloqalar ham unumdorlikka ta'sir qiladi. Shu bilan birga, bunday tadqiqotlar odatda katta tanlama bilan ishlaydi. Alohida korxona boshqaruvi uchun esa agregat omillardan tashqari, aniq davrdagi quvvat yuklamasi, tannarx va foyda dinamikasini birgalikda ko'rish talab etiladi.

Y. Gai va hammualliflarning firma darajasidagi tahlili to'qimachilik sanoatida eko-samaradorlik, korxona ko'lami va ishlab chiqarish xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi [8]. Ushbu ish samaradorlikni birgina moliyaviy natija bilan cheklamasdan, resurslardan foydalanish va ishlab chiqarish natijasini birgalikda baholash zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqotimizda ekologik samaradorlik alohida hisoblanmagan bo'lsada, resurs va natija o'rtasidagi nisbatni kuzatish g'oyasi mehnat unumdorligi, tannarx va quvvatdan foydalanish ko'rsatkichlari orqali davom ettirildi. Shunday yondashuv korxonaning ishlab chiqarish hajmi o'sayotgan paytda ichki samaradorligi yaxshilanayaptimi yoki yo'qmi, degan savolga javob izlashga yordam beradi.

Ko'rib chiqilgan manbalarni taqqoslashda bir metodik bo'shliq ko'zga tashlanadi. Global qiymat zanjiri tadqiqotlari bozor va funksional yangilanishni,

unumdorlikka oid ishlar esa ishlab chiqarish omillarining ta'sirini yaxshi yoritadi. Biroq alohida korxona boshqaruvida ishlab chiqarish hajmi, mavjud quvvat, eksport va moliyaviy qaytimni bir vaqtda kuzatish masalasi ushbu manbalarda tayyor boshqaruv algoritmi shaklida berilmagan. Ushbu maqola aynan shu nuqtani to'ldirishga qaratilgan: tarmoq statistikasi fonida bir korxonaning dinamikasi qiyoslanadi va natija «hajm–marja–quvvat» bog'lanishi orqali talqin qilinadi. Bunda maqsad umumiy nazariy model yaratish emas, balki mavjud hisobot ma'lumotlaridan rahbariyat uchun amaliy signal ajratib olishdir.

METODOLOGIYA

Tadqiqotimiz qiyosiy-dinamik dizayn asosida olib borildi. Axborot bazasi ikki guruh ma'lumotdan shakllantirildi. Birinchi guruhga O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining 2020–2024 yillarga oid to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishi va tashqi savdo bo'yicha rasmiy ko'rsatkichlari kiritildi [1; 2]. Tarmoqdagi investitsiya faolligi haqida kontekst berish uchun Milliy statistika qo'mitasining tegishli axboroti ham hisobga olindi [3]. Ikkinchi guruh «LUX YAN TEX» MChJning 2020–2024 yillardagi ichki iqtisodiy ma'lumotlaridan iborat bo'lib, ular ishlab chiqarish hajmi, ishlab chiqarish quvvati, tannarx, foyda, eksport va xodimlar sonini qamrab oldi [9]. Korxonaning faoliyat yo'nalishi bo'yicha ma'lumot rasmiy veb-sayt bilan solishtirildi [4].

Tahlil bir necha bosqichda bajarildi. Avval tarmoq va korxona uchun dinamik qatorlar tuzildi hamda bazaviy indekslar hisoblandi. 2020 yil 100 ga teng deb olindi, keyingi yillardagi o'zgarishlar shu bazaga nisbatan ifodalandi. Bu usul o'lchov birliklari turlicha bo'lgan tarmoq ishlab chiqarishi va korxona ishlab chiqarishini bir grafikda qiyoslash imkonini berdi. Keyin yillik o'sish sur'atlari va 2020–2024 davri uchun o'rtacha yillik o'sish ko'rsatkichi hisoblandi. Hisob-kitoblarda quyidagi formulalardan foydalanildi:

$$\text{Yillik o'sish sur'ati: } G_t = (X_t / X_{t-1} - 1) \times 100.$$

$$\text{O'rtacha yillik o'sish} = (X_n / X_0)^{(1/n)} - 1.$$

Korxonaning moliyaviy va operatsion samaradorligi uchta nisbiy ko'rsatkich bilan to'ldirildi. Rentabellik foydaning tannarxga nisbati, eksport ulushi eksport qiymatining ishlab chiqarish hajmiga nisbati, mehnat unumdorligi esa ishlab chiqarish hajmining xodimlar soniga nisbati sifatida hisoblandi:

$$\text{Rentabellik: } R = P / C \times 100;$$

$$\text{eksport ulushi: } E_s = E / Q \times 100;$$

$$\text{mehnat unumdorligi: } LP = Q / N.$$

Dastlabki ma'lumotlar mantiqiy nazoratdan o'tkazildi. Korxona jadvalida keltirilgan rentabellik qiymatlari foyda va tannarx nisbatidan kelib chiqadigan natijalar bilan mos kelmagani sababli mazkur ko'rsatkich barcha yillar uchun yagona $R = P/C \times 100$ formulasi asosida qayta hisoblandi. Bu tuzatish manba ma'lumotini almashtirish emas, balki bir xil metodik bazada qiyoslash uchun bajarilgan qayta hisob-kitobdir. Tahlilda sababiy bog'liqlikni isbotlashga da'vo qilinmadi. Xususan, eksport marjasi, logistika xarajatlari, valyuta kursi ta'siri, shartnoma narxlari va mahsulot nomenklaturasi bo'yicha batafsil ma'lumotlar mavjud emas. Shu sababli 2024 yildagi

keskin tafovutlar boshqaruv signali sifatida talqin qilindi, ularning aniq sabablari esa keyingi ichki tahlilni talab qiladigan yo'nalish sifatida qoldirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlilning birinchi bosqichi tarmoq miqyosidagi o'zgarishni aniqlashga qaratildi.

1-jadval ma'lumotlari 2020-2024 yillarda O'zbekistonda to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishi uzluksiz ko'payganini ko'rsatadi. 2020 yildagi 36,7 trln so'mlik ishlab chiqarish 2024 yilga kelib 89,5 trln so'mga yetgan. Davr bo'yicha umumiy o'sish 143,7 foizni, o'rtacha yillik o'sish esa qariyb 25 foizni tashkil etdi. 2021 yilda eng yuqori yillik sur'atlardan biri kuzatilgan bo'lsa, 2024 yilda ham o'sish 25,1 foiz darajasida saqlanib qoldi [1].

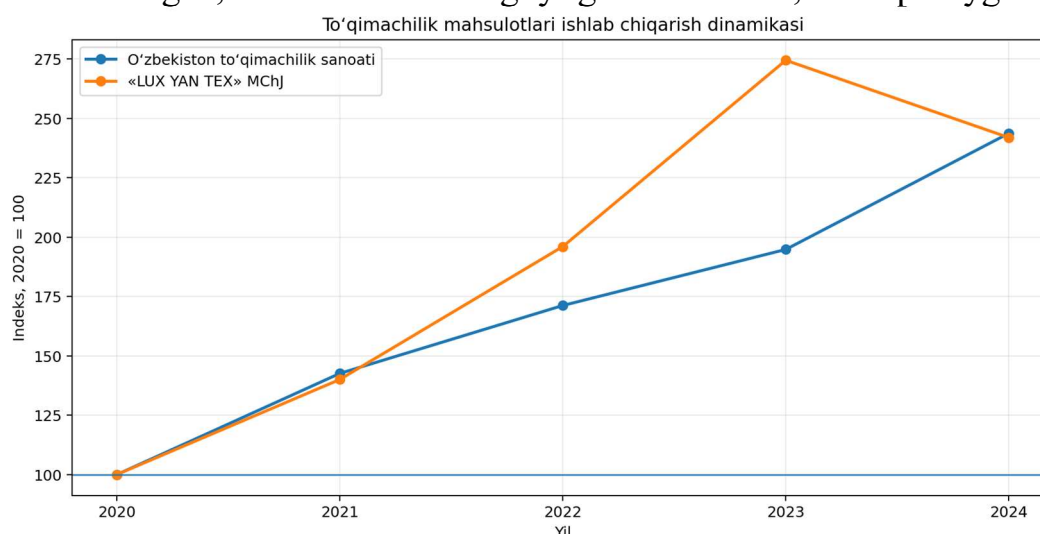
1-jadval.

O'zbekistonda to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish dinamikasi

Yil	Ishlab chiqarish, trln so'm	Yillik o'sish, %	Indeks, 2020=100
2020	36,7	—	100,0
2021	52,4	42,6	142,6
2022	62,9	20,0	171,2
2023	71,5	13,8	194,8
2024	89,5	25,1	243,7

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari [1].

Korxona ishlab chiqarish dinamikasi tarmoq trayektoriyasiga 2020-2023 yillarda yaqinlashgan. «LUX YAN TEX» MChJda ishlab chiqarish hajmi 133,1 mlrd so'mdan 365,3 mlrd so'mgacha oshib, 2023 yilda 2020 yil darajasining 274,5 foiziga yetgan. 2024 yilda esa ishlab chiqarish 322,0 mlrd so'mga tushgan. Natijada korxonaning bazaviy indeksi 241,9 punktni tashkil etgan va tarmoq indeksiga deyarli tenglashgan. Biroq bu tenglashuv bir xil tendensiya natijasi emas: tarmoq 2024 yilda o'sishda davom etgan, korxona esa oldingi yilga nisbatan 11,9 foiz pasaygan.

1-rasm. O'zbekiston to'qimachilik sanoati va «LUX YAN TEX» MChJ ishlab chiqarish dinamikasi.

Manba: [1] va korxona ichki ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

2-jadval korxonaning asosiy ko'rsatkichlari o'rtasidagi nomutanosiblikni yanada aniq ko'rsatadi. Ishlab chiqarish 2024 yilda kamayganiga qaramay, korxona quvvati 12 664 birlikdan 13 845 birlikka, ya'ni 9,3 foizga ko'paygan. Tannarx 361,6 mlrd so'mdan 314,8 mlrd so'mga tushgan, lekin foyda 7,35 mlrd so'mdan 0,49 mlrd so'mgacha qisqargan. Eksport esa aksincha, 3,51 mlrd so'mdan 69,82 mlrd so'mga chiqib, qariyb 19,9 barobar oshgan. Xodimlar soni 478 kishidan 449 kishiga kamaygan [9]. Ushbu ko'rsatkichlar 2024 yil korxona uchun oddiy o'sish yoki pasayish yili emas, balki turli natijalar bir-biridan ajralgan davr bo'lganini ko'rsatadi.

2-jadval.

«LUX YAN TEX» MChJning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	2020	2021	2022	2023	2024
Ishlab chiqarish, mlrd so'm	133,1	186,4	260,9	365,3	322,0
Ishlab chiqarish quvvati, birlik	5 435,7	7 610,0	10 654,0	12 664,0	13 845,0
Tannarx, mlrd so'm	131,8	184,5	258,3	361,6	314,8
Foyda, mlrd so'm	2,68	3,75	5,25	7,35	0,49
Eksport, mlrd so'm	1,28	1,79	2,51	3,51	69,82
Ishchilar soni, kishi	181	254	355	478	449

Manba: «LUX YAN TEX» MChJning 2020–2024 yillardagi ichki iqtisodiy ma'lumotlari [9].

3-jadvalda nisbiy ko'rsatkichlar qayta hisoblanganda bu tafovut yanada yaqqol ko'rinadi. 2020–2023 yillarda rentabellik 2,03 foiz atrofida barqaror bo'lgan, 2024 yilda esa 0,15 foizgacha pasaygan. Eksport ulushi avvalgi yillarda ishlab chiqarishning 1 foiziga yaqin bo'lgan bo'lsa, 2024 yilda 21,68 foizga yetgan. Shu paytda mehnat unumdorligi bir ishchiga 764,2 mln so'mdan 717,1 mln so'mga, bir ishchiga to'g'ri keladigan foyda esa 15,37 mln so'mdan 1,08 mln so'mga tushgan. Ya'ni eksportdagi keskin o'sish ishlab chiqarish, unumdorlik va foydalilikning yaxshilanishi bilan bir vaqtda kechmagan.

3-jadval.

Korxona samaradorligining hisoblangan ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	2020	2021	2022	2023	2024
Rentabellik, %	2,03	2,03	2,03	2,03	0,15
Eksport ulushi, %	0,96	0,96	0,96	0,96	21,68
Mehnat unumdorligi, mln so'm/kishi	735,5	733,7	735,0	764,2	717,1
Bir ishchiga foyda, mln so'm	14,80	14,76	14,79	15,37	1,08

Manba: korxona ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

Tarmoq va korxona natijalarini bir vaqt chizig'ida qiyoslash 2024 yilda yo'nalishlar farqi kuchayganini ko'rsatdi. Respublika bo'yicha to'qimachilik ishlab chiqarishi 25,1 foizga oshgan sharoitda «LUX YAN TEX» ishlab chiqarishi 11,9 foizga qisqargan. Tarmoq eksporti 6,7 foiz pasaygan paytda korxona eksporti keskin ko'paygan [2; 9]. Demak, korxonadagi o'zgarishni faqat milliy bozor kon'yunkturasi bilan izohlash yetarli emas. Bunda buyurtmalar tarkibi, eksport shartlarining xususiyati, ishlab chiqarish quvvatining real yuklanishi va mahsulot turlari kesimidagi

farqlar muhim bo'lishi mumkin. Mazkur ma'lumotlar bu omillarning qaysi biri asosiy sabab bo'lganini bevosita aniqlash imkonini bermaydi, biroq boshqaruv e'tiborini qaysi nuqtalarga qaratish kerakligini aniq ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar korxona samaradorligini hajm ko'rsatkichi bilan tenglashtirish xavfli ekanini ko'rsatadi. Gereffi va Frederick qiymat zanjirida yuqori natijaga erishish uchun shunchaki ko'proq ishlab chiqarish emas, balki yuqori qiymat yaratuvchi faoliyatga o'tish zarurligini ta'kidlaydi [5; 6]. «LUX YAN TEX» misolida 2024 yilgi eksport o'sishi aynan shu nuqtadan qayta ko'rib chiqilishi lozim. Eksport tushumining ko'paygani korxonaning tashqi bozordagi faolligi ortganini bildiradi, ammo foydaning keskin pasayishi jo'natma hajmi va iqtisodiy qaytim o'rtasida farq borligini ko'rsatadi. Shuning uchun eksport shartnomasi boshqaruv uchun faqat savdo natijasi emas, balki marja, to'lov muddati, logistika xarajati va aylanma kapitalga ta'sir qiladigan moliyaviy qaror sifatida ko'rilishi kerak.

Quvvat ko'rsatkichidagi o'sish ham alohida talqin talab qiladi. 2024 yilda korxona quvvati oshgan bo'lsa-da, ishlab chiqarish pasaygan. Bu holat yangi yoki mavjud uskunalarning ishlash samaradorligini faqat o'rnatilgan quvvat bilan baholab bo'lmazligini bildiradi. Lin, Li va Yangning firma unumdorligiga oid tadqiqoti ishlab chiqarish muhiti hamda korxona natijalari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi [7]. Mazkur maqola darajasida buni amaliy boshqaruv savoliga aylantirish mumkin: quvvat qanchalik katta ekanidan ko'ra, uning qaysi qismi buyurtma bilan band, smena va uskunar bo'yicha yuklama qanday, to'xtab qolishlar nimadan kelib chiqmoqda? Shu savollarga javob bo'lmasa, quvvatning kengayishi ishlab chiqarish salohiyatini oshiradi, lekin iqtisodiy natijani avtomatik oshirmaydi.

Mehnat unumdorligi va bir ishchiga foydaning pasayishi rag'batlantirish tizimiga ham taalluqli xulosa beradi. Agar KPI faqat ishlab chiqarilgan mahsulot yoki bajarilgan reja hajmiga bog'lansa, mahsulot sifati, brak, xomashyo sarfi, energiya tejamkorligi va buyurtmaning moliyaviy natijasi ikkinchi planda qolishi mumkin. Gai va hammualliflar samaradorlikni resurs va natija nisbatida ko'rish zarurligini ta'kidlaydi [8]. Shu mantiqdan kelib chiqib, «LUX YAN TEX» uchun xodimlar va bo'limlar KPilarini hajm bilan bir qatorda sifat, resurs tejamkorligi, muddatga rioya qilish va marjinallik ko'rsatkichlari bilan bog'lash maqsadga muvofiq.

Tadqiqot natijalari asosida taklif qilinayotgan «hajm–marja–quvvat» yondashuvi uchta boshqaruv savolini bir vaqtda qo'yadi. Birinchisi, ishlab chiqarish va sotuv hajmi qanday o'zgardi? Ikkinchisi, ushbu hajm korxonaga qanday marja va pul oqimi berdi? Uchinchisi, mavjud ishlab chiqarish quvvati qanchalik yuklandi va unga sarflangan resurs o'zini oqlayaptimi? Ushbu savollarni bir-biridan ajratib ko'rish noto'g'ri qaror xavfini oshiradi. Masalan, eksport hajmini oshirish bo'yicha reja bajarilgan bo'lishi mumkin, lekin past marja va uzoq to'lov muddati aylanma mablag'larni band qilsa, korxonaning likvidligi va foydaliligi yomonlashadi. Yoki yangi quvvat ishga tushirilishi texnik yutuq bo'lib ko'rinsa-da, buyurtma yetarli bo'lmasa, amortizatsiya va doimiy xarajatlarning bosimi kuchayadi.

Amaliy jihatdan yondashuv murakkab axborot tizimini talab qilmaydi. Korxona

har oy mahsulot turi va asosiy buyurtmalar kesimida ishlab chiqarish hajmi, quvvat yuklamasi, to'liq va o'zgaruvchan tannarx, eksport narxi, marjinallik, to'lov muddati hamda brak ulushini bir jadvalda kuzatishi mumkin. Bu ko'rsatkichlarni reja-fakt tarzida taqqoslash 2024 yilga o'xshash tafovutlarni yil yakunini kutmasdan aniqlash imkonini beradi. Katta eksport shartnomalari uchun minimal marja mezon belgilanishi, uzoq to'lov muddatlarida esa aylanma mablag'lar qiymati alohida hisobga olinishi lozim. Quvvat bo'yicha esa uskunalar va smenalar kesimida real yuklama xaritasi yuritilishi boshqaruv qarorlarini aniqroq qiladi.

Ishning cheklovlari xulosalarni ehtiyotkor talqin qilishni talab qiladi. Tahlil bitta korxonaning besh yillik agregat ko'rsatkichlariga asoslangan. Mahsulot nomenklaturasi, alohida eksport shartnomalarining narxi va marjasi, logistika xarajatlari, valyuta kursidagi ta'sir, kredit yuklamasi hamda uskunalarining haqiqiy ishlash soatlari bo'yicha ma'lumotlar mavjud emas. Shu sababli 2024 yildagi foyda pasayishini biror bitta omil bilan bog'lash to'g'ri bo'lmaydi. Biroq aynan ushbu cheklov tadqiqotning amaliy qiymatini kamaytirmaydi: agregat hisobotning o'zidayoq bir-biriga zid signallar ko'ringanida, rahbariyat qaysi ma'lumotni chuqurlashtirib yig'ishi kerakligini aniqlash mumkin. Keyingi tadqiqotlarda shartnoma va mahsulot kesimidagi marja, quvvat yuklamasi hamda pul oqimini birlashtirish «hajm–marja–quvvat» yondashuvini yanada aniq sinash imkonini beradi.

XULOSA

«LUX YAN TEX» MChJning 2020–2024 yillardagi ko'rsatkichlarini tarmoq dinamikasi bilan qiyoslash korxona faoliyatida ikki xil holat mavjudligini ko'rsatdi. 2020–2023 yillarda ishlab chiqarish hajmi barqaror kengaygan va korxona o'sish sur'ati tarmoq tendensiyasidan yuqori bo'lgan. 2024 yilda esa vaziyat o'zgargan: respublikada to'qimachilik ishlab chiqarishi 25,1 foizga oshgan sharoitda korxona ishlab chiqarishi 11,9 foizga kamaygan. Shu paytda ishlab chiqarish quvvati 9,3 foizga kengaygan. Bu natija korxona uchun quvvatning o'zi emas, uning real yuklamasi va buyurtmalar bilan ta'minlanganligi asosiy nazorat nuqtasi bo'lishi kerakligini ko'rsatadi.

Eksport ko'rsatkichidagi keskin o'sish ham alohida boshqaruv xulosasini beradi. 2024 yilda eksport qariyb 19,9 barobar oshgan bo'lsa-da, foyda 93,4 foizga kamaygan va qayta hisoblangan rentabellik 0,15 foizgacha tushgan. Mavjud ma'lumotlar eksport foyda pasayishining bevosita sababi ekanini isbotlamaydi, biroq eksport hajmini moliyaviy samaradan ajratib baholash mumkin emasligini ko'rsatadi. Har bir yirik shartnoma bo'yicha marjinallik, logistika xarajati, to'lov muddati va aylanma mablag'lar bandligi kuzatilsa, sotuv hajmi bilan haqiqiy iqtisodiy qaytim o'rtasidagi farq erta aniqlanadi.

Mehnat unumdorligi va bir ishchiga to'g'ri keladigan foydaning pasayishi KPI tizimini ham kengroq mezonlar asosida qurish zarurligini tasdiqladi. Ishlab chiqarish hajmi bilan bir qatorda sifat, brak, resurs tejamkorligi, buyurtmani o'z vaqtida bajarish va marjinallik ko'rsatkichlari rag'batlantirish tizimiga kiritilishi maqsadga muvofiq. Umuman, tadqiqotda taklif etilgan «hajm–marja–quvvat» yondashuvi korxona samaradorligini alohida ko'rsatkichlar yig'indisi emas, o'zaro bog'langan boshqaruv

natijasi sifatida baholashga xizmat qiladi. Uning amaliy qo'llanishi rahbariyatga o'sish sur'atini emas, o'sishning sifati va iqtisodiy qaytimini nazorat qilish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. SIAT: «Iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi (yillik)». Yangilangan: 18.06.2025. Murojaat sanasi: 21.08.2026. <https://siat.stat.uz/data/604/?lang=uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. «O'zbekiston Respublikasi tashqi savdo aylanmasi. 2024 yil yanvar–dekabr». To'qimachilik mahsulotlari eksporti: 2 867,4 mln AQSH dollari. Murojaat sanasi: 21.08.2026. https://stat.uz/img/press_reliz_tashi_savdo_uzb_yanvar-dekabr_2024_p95573.pdf
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. «Sanoatdagi investitsiyalarning asosiy qismi to'qimachilikka yo'naltirilgan». 26.09.2025. Murojaat sanasi: 21.08.2026. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/64183-sanoatdagi-investitsiyalarning-asosij-ismi-t-imachilikka-j-naltirilgan-2>
4. «LUX YAN TEX» MChJ. Korxona haqida. Rasmiy veb-sayt. Murojaat sanasi: 21.08.2026. <https://luxyantex.uz/about>
5. Gereffi G., Frederick S. The Global Apparel Value Chain, Trade and the Crisis: Challenges and Opportunities for Developing Countries. Policy Research Working Paper No. 5281. World Bank, 2010. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/100641468339015732>
6. Frederick S., Gereffi G. Upgrading and restructuring in the global apparel value chain: why China and Asia are outperforming Mexico and Central America. International Journal of Technological Learning, Innovation and Development. 2011. Vol. 4, No. 1–3. P. 67–95. <https://doi.org/10.1504/IJTLID.2011.041900>
7. Lin H.-L., Li H.-Y., Yang C.-H. Agglomeration and productivity: Firm-level evidence from China's textile industry. China Economic Review. 2011. Vol. 22, No. 3. P. 313–329. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2011.03.003>
8. Gai Y., Qiao Y., Deng H., Wang Y. Investigating the eco-efficiency of China's textile industry based on a firm-level analysis. Science of the Total Environment. 2022. Vol. 833. 155075. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.155075>
9. «LUX YAN TEX» MChJning 2020–2024 yillar bo'yicha iqtisodiy ko'rsatkichlari. Korxona ichki hisob ma'lumotlari (muallifga taqdim etilgan materiallar).